

## COVID-19 BILAN O'G'RIGAN TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR

*Toshkent davlat stomatologiya instituti  
Gospital ortopedik stomatologiya kafedrasida  
T. F. D., Professor Xabilov Nigman Lukmanovich  
Assistent Sharipov Salim Salomovich  
Ortopedik stomatologiya propedevtikasi  
Assistent Alimov O'tkirbek  
Bolalar terapevtik stomatologiya kafedrasida  
Abduraximov Zoxid Abdusattorovich*

**Annotatsiya:** Covid-19 tufayli tishsiz bemorlar og'iz shilliq qavati tizimidagi buzilish sabablarini adabiyotlar sharhida to'xtalib o'tdik.

**Kalit so'zlar:** "koronavirus", "SARS-CoV-2", "COVID-19", "stomatologiya", "og'iz bo'shlig'i", "infeksiyani nazorat qilish", "galitoz".

Yangi SARS - CoV-19 koronavirus infeksiyasining global tarqalishi sog'liqni saqlash tizimi uchun katta sinov bo'ldi. Qisqa vaqt ichida yangi virusli kasallikning etiologiyasi, patogenezi va davolash imkoniyatlari bo'yicha tadqiqotlar boshlandi.

Ushbu COVID-19 nomli virus O'zbekiston Respublikasini ham chetlab o'tmadi. O'zbekiston bosh sanitariya vrachi, Sanitariya-epidemiologiya osoyishtalik agentligi direktori Baxrom Almatov xabariga ko'ra birinchi marta Fransiyada bo'lib qaytgan O'zbekiston fuqarosida 15 mart soat 6:00 da Covid-19 virusi aniqlandi [3].

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, COVID-19 bilan og'rigan bemorlarda ko'pincha katta qon quyqalarini aniqlash va mikrosirkulyatsiya darajasida tromboz belgilari bilan trombotik asoratlar aniqlanadi. Bu bir vaqtning o'zida bir nechta patogenetik mexanizmlar bilan bog'liq. To'g'ridan-to'g'ri qon tomir to'shagining holati virusning tollga o'xshash retseptorlari (TLR) bilan bog'lanishi tufayli buziladi, bu esa sitokin ishlab chiqarishning ko'payishini va shuning uchun qon tomir endotelial shikastlanishini boshlaydi. Boshqa tomondan, virus ACE-2 retseptorlari (angiotensinni o'zgartiradigan II turdagi ferment retseptorlari) bilan, shu jumladan qon tomir endoteliasida bog'lanadi va endotelial hujayra ko'p miqdordagi proagregantlar va vazokonstriktor ishlab chiqarishni boshlaydi. Shuningdek, qizil qon hujayrasi diametridan kichikroq diametrli mikrosirkulyatsiya kanalining tomirlari o'tishi bilan qizil qon hujayralarining shaklini o'zgartirish qobiliyatining keskin pasayishi aniqlandi[1, 3].

Ammo stomatologiyada Covid-19 periodontal yallig'lanish kasalliklariga olib keladigan og'iz shilliq qavatining to'qimalarida mikrosirkulyatsiya buzilishining bevosita sababi ekanligi to'g'risida hali ham aniq ma'lumotlar mavjud emas.

Yangi koronavirus infeksiyasini yuqtirgan bemorlarda og'iz shilliq qavatining mikrosirkulyatsion yotog'ining elastik xususiyatlari va periferik qarshiligini aks ettiruvchi Purselo va Gosling indekslarining ko'payishi kuzatiladi. Ushbu o'zgarishlarning sababi qonning reologik xususiyatlarining o'zgargani bo'lishi mumkin, bu koronavirus infeksiyasidan keyin uzoq vaqt davom etadi.

Covid-19 da tizimli endotelial disfunktsiya va koagulopatiya venoz (tanqidiy holatda bo'lgan bemorlarning taxminan 70%) yoki arterial tromboemboliya, gemorragik asoratlar tufayli o'lim xavfining oshishi bilan bog'liq. Tromboembolik asoratlar xavfi uzoq muddatli immobilizatsiya va endotelial disfunktsiya (Qandli diabet va boshqalar) yuzaga keladigan komorbidiyalarning mavjudligi bilan ortadi.).

Ko'p qon tomir trombozi va tizimli buzilishlar covid-19 ning og'ir kursiga xos bo'lgan ko'p organ yetishmovchiligiga olib keladi [2].

Endotelial disfunktsiyaning Covid-19 patogenezining asosiy omillaridan biri sifatida roli odatda tan olingan. Birinchi marta yu.F. Kongeym (1865) endotelial holat va qon ivishi o'rtasidagi yaqin aloqaga e'tibor qaratdi, u tomirlardagi qon buzilmagan endoteliy bilan aloqa qilganda suyuq bo'lib qoladi deb ishongan. Hozirgi vaqtda endoteliyada ko'p miqdordagi trombogen va atrombogen omillar hosil bo'lishi ma'lum, ularning nisbati qon tomirlari devorining tromboreziyasi va trombogenligini, shuningdek trombotsitlar faolligini, qonning koagulyatsion va fibrinolitik potentsialini aniqlaydi.

Klinik tadqiqotlarda endotelial funktsional faollik odatda qon tarkibidagi trombogen, atrombogen va boshqa endotelial kelib chiqish omillari bilan baholanadi.

SARS-CoV-2 infeksiyasidan vafot etgan bemorlarning o'limidan keyingi o'pka dori-darmonlarini immunogistokimyoviy tekshirishda endotelial disfunktsiya belgilari - 1-turdagi hujayralararo yopishish molekulasi (ICAM - 1) va kaspaza-1 ekspressioni oshdi. Mualliflar icam-1 molekulasi ifodasini doimiy endotelit hosil bo'lishi bilan bog'laydi.

Shunday qilib, Covid-19 bilan trombotsitlarning endoteliyaga intensiv yopishishi, ularning birlashishi va trombotsitlar qon pigmentlari shakllanishi uchun zarur shartlar mavjud bo'lib, ular odatda Covid-19 dan vafot etgan bemorlarda aniqlanadi.

Gemostaz tizimining trombotsitlar bog'lanishidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda, Covid-19 qon ivish va fibrinoliz tizimlarining funktsional faolligini buzadi. Leykotsitlar, makrofaglar, monotsitlar va boshqa hujayralarda to'qima omilining ifodasi kuchayadi, bu esa tashqi qon ivish yo'lini boshlaydi.

Koronavirus infeksiyasini yuqtirgan bemorlarda og'iz bo'shlig'ida eng ko'p uchraydigan kasalliklardan biri bu surunkali takrorlanadigan aftoz stomatit (STAS).

Ushbu patologiyaning diagnostikasi qiyinchiliklarga olib kelmaydi. Kasallikning rivojlanishining etiologik omili mahalliy va umumiy uyali va gumoral immunitetning buzilishi deb taxmin qilish mumkin. Etiopatogenezning yetakchi omili o'zaro immunitet reaksiyasining modulyatsiyasi bo'lib, natijada og'iz bo'shlig'ida aftalar hosil bo'ladi. Bemorlar surunkali takroriy aftoz stomatitiga xos bo'lgan shikoyatlarni taqdim etadilar. Bemorlar keskin og'riqli nuqson borligidan shikoyat qiladilar. Ular diametri 1 sm gacha bo'lgan kichik, giperemik yoki kamqon, keskin cheklangan yumaloq yoki tasvirlar dog'ining paydo bo'lishini qayd etadilar, ular bir necha soatdan keyin atrofdagi shilliq qavatdan ko'tarilib, eroziyaga uchraydi va aftaga aylanadi. Toshmalar ko'pincha bir nechta, aftaning lokalizatsiyasi-bu o'tish burmasi, tilning lateral yuzalari, lablar va yonoqlarning shilliq qavati. Kasallikning og'irligi va davomiyligi oshgani sayin afta soni ko'payadi, ularning davolanish davri 7-10 kundan 2-4 haftagacha uzaytiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bemorlarda periodontal kasallik 100% hollarda qayd etilgan. Bemorning yoshiga, koronavirus infeksiyasining og'irligiga qarab, gingivit va periodontit hodisalari qayd etildi [2, 4].

**Xulosa:** Covid-19 bilan kasallangan bemorlarda turli xil stomatologik ko'rinishlar mavjud. Hozirgi vaqtda koronavirus infeksiyasida og'iz orqali asoratlarni rivojlanishining asosiy sababi nima ekanligi haqida hech qanday dalil yo'q – virusning o'zi yoki bemorlar farmakoterapiya paytida olgan dorilar. Bu vaqt masalasi, vaqtinchalik bog'lanish deb ataladi. Covid-19 bilan og'rikan bemorlarni tekshirish natijalari klinik tiklanishdan keyin ushbu toifadagi bemorlarda stomatologik tekshiruvni kiritish zarurati va maqsadga muvofiqligini asoslaydi. Tish shifokorining vazifasi koronavirus infeksiyasini boshdan kechirgan bemorlarda stomatologik ko'rinishlarni o'z vaqtida tashxislash va og'iz bo'shlig'idagi klinik ko'rinishlarga qarab ularni davolash va protezlash uchun eng moslashtirilgan algoritmi tanlashdir.

#### Adabiyotlar ro'yxati

1. Biadsee A, Biadsee A, Kassem F, Dagan O, Masarwa S, Ormianer Z. Olfactory and Oral Manifestations of COVID-19: Sex-Related Symptoms—A Potential Pathway to Early Diagnosis. *Otolaryngol Head Neck Surg.* 2020;
2. Brandão T.B., Gueiros L.A., Melo T.S., Prado-Ribeiro A.C., Nesrallah A.C.F.A., Prado G.V.B., Santos-Silva A.R., Migliorati C.A. Oral Lesions in Patients with SARS-CoV-2 Infection: Could the Oral Cavity Be a Target Organ? *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol.* 2020,
3. Sharipov S.S., Xabilov N.L. Covid-19 pandemiyasi davrida tish protezlash amaliyotini xafsizsaqlashning usullari *Eurasian Journal of Academic Research* Volume 1 Issue 02, May 2021 ISSN 2181-2020 Page 845-854
4. Xabilov N.L., Sharipov S.S. Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives I international scientific and theoretical conference Volume 3 Vilnius, 2021